

ZAGONETKE U UDŽBENICIMA I NASTAVI

VESNA GRAHOVAC-PRAŽIĆ

Izvanredna profesorica u miru
Sveučilište u Zadru
vesnagp@net.hr

UDK: 37:821.163.42-93-98
Izvorni znanstveni rad
Primljen: 3. 9. 2022.
Prihvaćen: 15. 12. 2022.

SAŽETAK

U radu se govori o književnom obliku zagonetki kao obaveznom programskom i nastavnom sadržaju prema kurikulumu iz 2019. godine. Polazi se od književno-teorijskog određenja zagonetke. Napravljena je analiza udžbenika za nastavu književnosti u prva četiri razreda osnovne škole s obzirom na zastupljenost zagonetke i analiza metodičkog instrumentarija. Također je uspostavljen vremenski kontinuitet s obzirom na prisutnost zagonetke u nastavi kao i u metodičkom pristupu zagonetkama. Analiza je pokazala opravdanost zagonetke u udžbenicima, ali i skromnost metodičkog instrumentarija uz nju. Metodički pristup kao krajnji ishod bilježi stvaranje zagonetke što je provjeren pilot-istraživanjem koje je predstavljeno u radu te je pokazana spremnost učenika za stvaranje zagonetke.

KLJUČNE RIJEČI:

zagonetka, udžbenik, hrvatski jezik, nastava, učenik

UVOD

Nastavni kurikulum iz 2019., Kurikulum nastavnog predmeta hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije, osim što je donio kurikulske planiranje donio je i nove sadržaje u nastavnoj domeni *Književnost i stvaralaštvo*. Kao književni sadržaj za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda pojavljuje se zagonetka koju ne nalazimo u Nastavnom planu i programu (HNOS) iz 2006. godine. Zagonetka kao jednostavan književni oblik navedena je zajedno sa slikopričom, kratkom pripovijetkom, bajkom, dječjom pjesmom, kratkim igrom kao tekst pomoću kojeg će se ostvariti odgojno-obrazovni ishodi u prvom razredu. Očekuje se da učenik razlikuje zagonetku od drugih književnih tekstova i prepozna je već u prvom razredu. U skladu s vertikalno-spiralnim planiranjem u drugom razredu učenik izražava svoje doživljaje te razlikuje zagonetku po obliku i sadržaju. U trećem razredu zagonetka se izričito ne imenuje. Učeniku je sada zagonetka već poznata i sposoban ju je samostalno razlikovati od drugih književnih tekstova s kojima se susreće u nastavi književnosti i izražavanja. U ovom odgojno-obrazovnom razdoblju stavlja se naglasak na sadržaj, temu, povezivanje književnih tekstova s vlastitim iskustvom pa prema tome i s već poznatom zagonetkom. Očekuje se da učenik u četvrtom razredu objašnjava osnovna obilježja zagonetke. U sva četiri razreda potiče se učeničko stvaralaštvo kroz odgojno-obrazovni ishod: *Učenik se stvaralački izražava prema vlastitome interesu potaknut različitim iskustvima i doživljajima književnoga teksta* (Kurikulum, 2019). Također, treba istaknuti da se očekuje da zagonetka ulazi u obzor čitateljskog interesa, odnosno da je sastavnica učeničkog lektirnog izbora i čitateljskog iskustva. Najprije treba nešto reći o zagonetki kao književnom obliku.

ZAGONETKA

Zagonetku¹ nalazimo u usmenom stvaralaštvu gotovo svih kultura, one pripadaju iskustvu većine ljudi. Kompozicijski i sadržajno su slične. Poznajemo ih iz daleke prošlosti kao i u sadašnjem stvaralaštvu.² Tradicionalno su imale ulogu pri-

¹ Nalazimo ih pod imenima *zagenka*, *gonetka*, *daštalica*.

² U hrvatskoj književnosti zagonetke pišu: Fran Krsto Frankopan, Ivan Trnski, Petar Preradović, Ivan Goran Kovačić, Šime Fučić, Grigor Vitez, Ratko Zvrko, Stanislav Feminić, Pajo Kanižaj, Lidvina Luketa, Vladimir Halovanić, Stanislav Čapina-Ćulanić, Boris Nazansky i drugi (Šantek, 2004).

stupanja svijetu odraslih, bile su prisutne u običajima pojedinih kultura ili su bile sredstvo prepričavanja u narativnom procesu, gdje ih treba uspješno prevladati kako bi se došlo do cilja. Bile su dio obiteljskog druženja, zabavljanja. Počinju se zapisivati u 18. stoljeću u kalendarima, a od 19. stoljeća u ostalim publikacijama i knjigama.

Zagonetka se postavlja vještijim skrivanjem pravog značenja kroz igru riječi ili kroz dvosmisleno značenje. Sadržaj je jednodimenzionalan, a mogućnost odgovaranja višestruka. Književne teorije zagonetku u pravilu svrstavaju u jednostavne oblike (Solar, 1984; Škreb, Stamač, 1998; Jolij, 2000), minijature oblike, mikrostrukture (Kekez, 1996; Užarević, 2012). Prema Jollesu (2000) zagonetke su dio takozvanih jednostavnih oblika, jezičnih oblika koji izvorno pripadaju usmenoj kulturi, „zagonetka je pitanje koje traži odgovor“ (2000: 120). Zagonetke ćemo prepoznati po neobičnoj, tajanstvenoj strukturi, tj. pitanje je strukturirano tako da nam je odgovor namjerno skriven (Solar, 1984). Solar objašnjava: „Zagonetka – jednostavan oblik koji se sastoji u postavljanju pitanja na takav način da se neposredno navode skrivene, neobične, ili s posebnog aspekta viđene osobine nekog predmeta, osobe ili pojave, pri čemu se očekuje jasan i nedvosmislen odgovor koji donosi neku vrstu razrješenja“ (Solar, 2007: 316). U teorijama književnosti i teorijskim priručnicima vrlo se sažeto govori o zagonetkama. Svjedoče tome i ovi zapisi iz književno-teorijskih priručnika: „zagonetka (prema glagolu gonetati) je vrsta misaono-govorne igre u kojoj se postavljaju zbunjujuća pitanja na koja se očekuje samo jedan odgovor koji je uvijek točan, ali je sakriven.“ (Bouša, 2005: 75); „kratka prozna vrsta koja se ostvaruje postavljanjem pitanja na koje se traži jasan i nedvosmislen odgovor-odgonetka. Zagonetka se izgrađuje zamjenom slika i predodžba na temelju uspoređivanja po sličnosti, srodnosti, suprotnosti i proturječnosti“ (Jambrec, 2014: 147). Dvodijelna struktura i dijaloška forma značajke su zagonetke (Bonifačić Rožin, 1963; Škreb Stamač, 1998), ali i metafora, odnosno zamjena slike i predodžbe. Ona se sastoji od *zagonetača* i *odgonetača*, *zagonetljaja* i *odgonetljaja*. Mogućnost je odgovora višestruka, može biti konkretan i u prenesenom značenju. Čvrsta je veza između zagonetke i odgonetke jer zagonetka sadrži karakteristike onoga što je u odgonetci. Postoje i zagonetke gdje odgovor dolazi prije pitanja jer je sadržan u naslovu zagonetke. Zagonetka može biti pisana u prozi i stihu. Jezik je ritmiziran, zvučan.

Zagonetke je teško klasificirati, polazilo se od teme, odgovora, pitanja... Prema Kekezu (1996) zagonetke možemo podijeliti prema funkcijsko-oblikovnom kriteriju na značenjske zagonetke, zagonetke pitalice i računске zagonetke. Zagonet-

ke ipak na neki način kontekstualiziraju vrijeme. Tako poznata zagonetka u 19. stoljeću *Drven pas na potoku laje* današnjem odgonetaču, posebice djeci, postaje nerazumljiva. Odgovor je historicizam *prakljača*³, predmet danas nepoznat u svakodnevnom životu.

METODIČKI PRISTUP ZAGONETKAMA

Zagonetke se u metodičkim monografijama i priručnicima skromno spominju. Musa, Šušić, Tokić spominju poslovice i zagonetke kao dio „kratke pripovjedne proze u nastavi književnosti“ (2015: 166). Također izdvajaju njihovu primjenu u nastavi kroz motivaciju i jezične igre. U Rosandićevoj metodičkoj monografiji *Metodici književnog odgoja i obrazovanja* iz 1986.⁴ godine zagonetke nalazimo u poglavlju posvećenom narodnoj književnosti. Zagonetke učenika potiču na razvijanje mašte, mišljena te na sposobnost zaključivanja i izražavanja, one „prenose narodnu mudrost i svojevrstu narodnu filozofiju“ (Rosandić, 1986: 650). Prema Rosandiću u interpretaciji se polazi od razumijevanja zagonetke te se interpretaciji posvećuje tri sata, dva sata uočavanju književnih obilježja, a na trećem satu učenici pripremaju samostalan izbor zagonetki. „Interpretacija tih književnih vrsta utjecat će i na samostalno izražavanje učenika i pokušaje stvaranja zagonetki.“ (Rosandić, 1986: 678).

Kontinuitet metodičkog interesa za zagonetke pokazat ćemo kroz dva primjera iz prošlosti. Godine 1906. tiskana je knjiga Nike Balerin-Monopoli⁵ *Razni didaktički postupci za tumačenje poslovice i zagonetki*. Autorica ističe da djeca vole zagonetke te piše: „Zagonetkam se razvija mašta djece i oštri razum i zato se one upotrebljavaju u našim pučkim školama. Oni djecu oživljuju, razbistre i razvesele.“ (Balerin-Monopoli, 1906: 11). Zagonetke se prema uputama u knjizi obrađuju kroz četiri stupnja. Na prvom se stupnju razjašnjavaju, u drugom se stupnju učenici pripremaju za „dovinuti smislu zagonetke“, treći je stupanj rješavanje zagonetke, a četvrti „dokazivanje istinitosti onoga riješenja“ (Balerin-Monopoli, 1906:

³ *Prakljača, pratljača*: 'plosnat komad drveta s drškom kojim se udara rublje kad se pere na potoku i sl.' (<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>)

⁴ U drugom izdanju monografije (2005.) nema poglavlja o narodnoj književnosti.

⁵ Balerin-Monopoli, Nike (1875. – 1925., Dubrovnik), učiteljica. Kao upraviteljica Ženske osnovne škole i odbornica Narodne ženske zadruge aktivno je sudjelovala u kulturnom i prosvjetnom životu Dubrovnika. Skupila je vrijednu zbirku konavoskih ženskih ručnih radova i zabilježila svadbene običaje i tradicijska vjerovanja Konavala (Gruda).

11). Balerin-Monopoli razlikuje zagonetno pitanje i prave zagonetke. Savjetuje da treba voditi djecu da traže odgovore, a učiteljica ne smije reći točan odgovor, već treba pozivati učenike da govore rješenja zagonetke, jer kad bi učiteljica odmah prihvatila rješenje, druga ga se djeca ne bi trudila naći. Nakon toga treba prozvati učenika koji je dao pogrešan odgovor, da bi uvidio pogrešku. „Time postizavamo dvojaku svrhu, I. da ne valja, da brzo misle, nego da bolje razmišljaju, a II. pribavimo veselje onoj djeci, koja su našla zagonetku.“ (Balerin-Monopoli, 1906: 12).

Drugi metodički primjer vezan je za početnicu iz 1927. koju prati metodički priručnik, *Metodika čitanja i pisanja prema Barf-Sašonovoj početnici, rukovođ saslikama, crtežima i notama* (1931.). Tu nalazimo poglavlje o zagonetkama u nastavi. Autori ističu da „Svaki učitelj i predobro iz svog iskustva znade kako dobra i zgodna zagonetka raspršuje oblake s učeničkih čela i kako upravo snopove sunčanih zraka unosi u školsku sobu. Toga radi o čarobnu njezinu djelovanju na duše dječje suvišno je da govorimo.“ (Barf-Sašon, 1931: 50). Zatim se navodi četrnaest zagonetki koje bi učitelj mogao primijeniti kod učenja čitanja i pisanja uz kratke metodičke napomene, primjerice: „Lijevo **a**, desno **on**,/u sredini **vi**./Možda zna-deš-ti,/Da je to-**avion**. (Tu zagonetku obradi kod slova a.)/ Čitaš li me pravo ili naopako,/Ja ostanem isto svakojako:/ana (a),, ada(d), tat (t), dud (d), kuk (k) bob (b), neven (v), potop(p), ratar (t)...“ (Barf-Sašon, 1931: 51). Za drugu navedenu zagonetku savjetuje se učitelju da je upiše u *križić* ili *četvornice* kako bi učenici uvidjeli da se riječi mogu čitati iz različitih smjerova a da riječ ne mijenja oblik. Također savjetuje da se te riječi pretvore u pitalice, primjerice: „Tko je otprijeda i otraga čovjek? **Tat**“ (Barf-Sašon, 1931: 51).

Ti priručnici za nastavu iz prve polovine 20. stoljeća upravo svjedoče razvoju metodike nastave književnosti te pokazuju da su zagonetke opravdano prisutne u nastavi već od prvog razreda temeljem učeničkog zanimanja za njih i njihova prihvaćanja.

ZAGONETKE U UDŽBENICIMA

Udžbenici su zakonom propisane školske knjige, metodički opremljene, oblikovane prema učeniku i školskom sustavu, a namijenjene učenicima, učiteljima i roditeljima. Za predmet Hrvatski jezik poznajemo čitanku, udžbenik za nastavu književnosti, udžbenik za nastavu hrvatskog jezika i, pomalo nepreciznog naslova, integrirani udžbenik, koji pokriva nastavu književnosti, jezika i izražavanja te me-

dijske pismenosti. Osim toga za predmet Hrvatski jezik u prvom razredu postoji poseban udžbenik, početnica. Početnica je zapravo prva školska knjiga u kojoj se nalaze sadržaji za opismenjavanje kao i za ostala nastavna područja Hrvatskog jezika. U hrvatskom školskom sustavu proces opismenjavanja provodi se u prvom i drugom razredu; u prvom razredu uče se velika i mala formalna slova, a u drugom rukopisno pismo. Važno je naglasiti da se učenici od prvog razreda uvode u književni odgoj i obrazovanje. Od pojave prvih školskih udžbenika nalazimo u njima zagonetke. Njihovo prisutnost u početnicama potvrđuje prisutnost i u nastavi, i to već od prvog razreda. Polazilo se od poznatog k nepoznatome, a zagonetke su učenicima svakako bile poznate. Donosimo nekoliko primjera iz početnica:

Tko kazuje gomilu priča, a nema ni grla ni jezika. Guravo prase sve polje popase. Drven pas na potoku laje. (Početnica za obće pučke škole, 1877.)

Tko hoda u jutro četveronoške, u podne dvonoške, a na večer tronoške? (Početnice za obće pučke škole, 1883.)

Hući, bući, zviždi, granje lomi, a ne vidiš ga. Što je to? Tko ide, a nogu nema; kuca, a srce nema? Crni kolac, a za njim ostaje crni put. (Početnica, 1933.)

Bijela marama sve njive prekrila, samo vijugavicu ne može. (Početnica i čitanka, 1948.)

Četiri uha, dva trbuha? (Početnica, 1954.)

Od malog sam prsta tanja, svakim danom sve sam manja. Pun obor bijelih ovaca. Što je to? (Sunce na prozorčiću, 1967.)

Trideset braće po svijetu hodi, svemu svijetu kažu što se gdje dogodi, Ne vidiš me al' sam jak, dižem redom sve u zrak. Bijele koke s neba pale pa i vrata zatrpale. (Dobro jutro, 1981.)

Zagonetke se nalaze uz pojedine tekstove ili su grupirane na zasebnoj stranici bez ikakvog metodičkog teksta. Vidimo da je uvijek riječ o zagonetkama koje pripadaju usmenom diskursu.

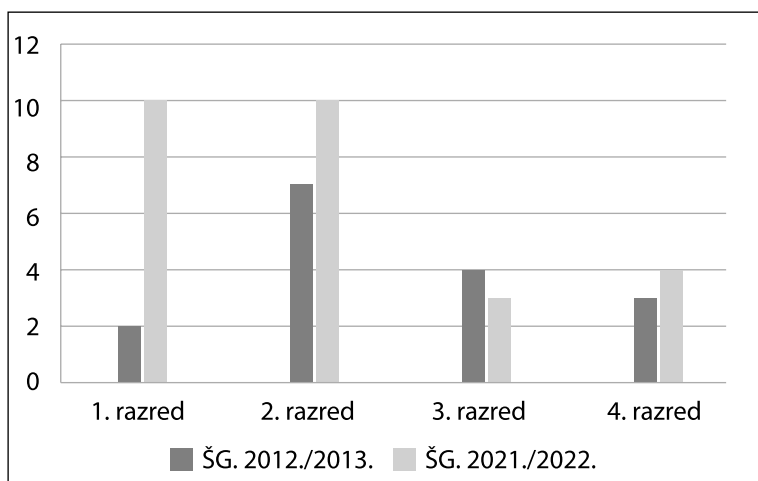
ISTRAŽIVANJE UDŽBENIKA

Cilj istraživanja je kroz analizu udžbenika za Hrvatski jezik utvrditi zastupljenost i metodički položaj zagonetke u prvom, drugom, trećem i četvrtom razredu osnovne škole. Za jedinicu analize korišteni su pojedini predlošci udžbenika za

Hrvatski jezik u prva četiri razreda osnovne škole za nastavu književnosti. Uzorak su slučajno odabrani udžbenici, autorski komplet za prvi, drugi, treći i četvrti razred u dva vremenska razdoblja u razmaku od desetak godina, 2012./2013. i 2021./2022. školske godine (popis udžbenika vidi u izvorima). Analizirano je osam udžbeničkih kompleta, odnosno dvanaest udžbenika jer se pojedini sastoje iz više zasebnih knjiga. Udžbenike je odobrilo Ministarstvo znanosti i obrazovanja i športa. Prvi komplet udžbenika usklađen je s Nastavnim planom i programom iz 2006. godine (HNOS), a drugi s Nastavnim planom i programom iz 2019. godine. Postupak ovoga istraživanja isključivo je rad na dokumentaciji, uz primjenu metode analize sadržaja i metode deskripcije. Podatci su obrađeni kvantitativno, statističkom analizom, a rezultati su prikazani u obliku tablica i grafova.

TABLICA 1. Broj zagonetki po razredima

ZAGONETKE		
RAZRED	šk. god. 2012./2013.	šk. god. 2021./2022.
1.	2	10
2.	7	10
3.	4	5
4.	3	4
Ukupno	16	29

SLIKA 1. Prikaz zastupljenosti zagonetki po razredima i školskoj godini

Iz navedene tablice i grafikona razvidna je prisutnost zagonetke u oba analizirana razdoblja te povećanje broja zagonetki u sva četiri razreda u drugom analiziranom razdoblju. Povećanje je najviše u prvom razredu, osam zagonetki više (400 %), u drugom su razredu tri zagonetke više (42 %), u trećem je razredu jedna zagonetka više (25 %) te je u četvrtom razredu jedna zagonetka više (33 %). Ukupno je razlika u dva analizirana kompleta udžbenika 13 zagonetki više u drugom analiziranom razdoblju (81 %). Uključivanje više zagonetki očekivano je u drugom udžbeničkom kompletu jer je zagonetka programski naglašena. To pokazuje kontinuitet zagonetki u udžbenicima za nastavu književnosti i kad one nisu u nastavnom planu i programu.

Metodički položaj zagonetke u analiziranim udžbenicima za školsku godinu 2012./2013. pokazuje da se zagonetka javlja u prvom razredu vezano za rečenicu i kao sadržaj uz književni tekst. U ostalim razredima nalazimo zagonetku kao motivaciju. Riječ je o tematskoj motivaciji, odgovori na zagonetke povezani su s književnim tekstom. Primjerice zagonetka u stihu Lidvina Lukete kojoj je odgovor *ruke* priprema učenike za susret s tekstom *Ruke Zvonimira Baloga*. Jedino u udžbeniku za drugi razred nalazimo udžbeničku jedinicu s naslovom *Zagonetke*. Zagonetkama se pristupa kao književnom tekstu te se učenik upoznaje s značajkama zagonetki i pojavljuju se zadatci za stvaralački rad, primjerice „napiši zagonetku“. Nalazimo manji broj autorskih i narodnih zagonetki, a najviše je nepotpisanih što upućuje na to da je riječ o didaktičkim tekstovima koje su napisali autori udžbenika.

U drugom analiziranom udžbeničkom kompletu nalazimo ukupno 29 zagonetki. U prvom razredu zagonetke su uključene uz formalna slova, kao tekst za čitanje pod naslovom *Kutak za čitače*. Primjerice uz udžbeničku jedinicu za obradu formalnog slova *V* nalazimo zagonetku rimovku koja u sebi sadrži više riječi sa slovom *V*. U udžbeničkoj jedinici *Izgovor i pisanje glasova Č, Ć, DŽ, Đ* nalazimo zagonetke u kojima odgovor koji treba napisati sadrži upravo slova iz naslova. Nalazimo zagonetke i uz usvajanje jezičnih sadržaja. U drugom razredu u početnici namijenjenoj učenju rukopisnog pisma navedene su zagonetke u cjelini *Jezične igre*, u kojoj se ponavljaju jezični sadržaji. U drugom razredu uz početnicu je i čitanka, udžbenik za nastavu književnosti. Čitanke za mlađe osnovce tematski su strukturirane te se ova čitanka sastoji se od pet tematskih cjelina i na početku svake nalazi se zagonetka kojom se najavljuje tema. Riječ je o pet zagonetki istog autora, Aljoše Vukovića. Primjerice na početku tematske cjeline *Pahuljasta priča* nalazimo zagonetku: *Ovčice su bijele / nebom zaplovile*

/ i suzama svojim / zemlju natopile. Odgovor *snijeg* upravo najavljuje književne tekstove vezane za zimu. U istom razredu termin zagonetke pojavljuje se nakon dvije tematske cjeline, u sadržaju za učeničku samoprocjenu naučenog sadržaja. Očekuje se učeničko razlikovanje zagonetke od priče, pjesme, bajke, slikovnice i igrokaza. U čitanci za treći razred u cjelini *Želje, zahvalnost i vremeplov* nalazimo četiri zagonetke u metodičkom instrumentariju, kao sadržaj za razumijevanje i produbljivanje književnog teksta uz tekst Sanje Pilić *Znatiželjni Videk*. Zagonetka je tematski vezana za tekst te se uz odgovor na zagonetke traži i objašnjenje. U tekstu je riječ o dječaku kojeg sve zanima i stalno pita, a zagonetke traže odgovore poput Videka. Odgovori su ponuđeni u obliku premetaljke. U čitanci je i pjesma zagonetka Paje Kanižaja *Šarena zagonetka*. Pjesma krije pitanje, tj. zagonetku na koju učenici trebaju odgovoriti da bismo otkrili temu pjesme. Pjesma je napisana u obliku kaligrama, učenici udaljavajući udžbenik prepoznaju odgovor na zagonetku – *leptir*. U čitanki za četvrti razred jedna cjelina posvećena je zagonetkama s naslovom *Pitalice i zagonetke* te sadrži četiri narodne zagonetke. Ponuđeno je književno-teorijsko određenje zagonetke primjereno učeniku: *Zagonetke su pitanje koje je postavljeno kao problem koji treba riješiti*. Od učenika se očekuje razlikovanje zagonetke i poslovice te objašnjavanje osnovnih obilježja, sličnosti i razlika. Učenici se u zadatku potiču na stvaranje zagonetke.

Analiza udžbenika pokazala je skromnu prisutnost zagonetki, ali i kontinuitet koji nije uvijek programski uvjetovan. U prvom razdoblju to pokazuje udžbenička jedinica posvećena zagonetkama. Dok su udžbenici u prvom analiziranom razdoblju sadržavali zagonetke uglavnom kao motivacijsko sredstvo, u udžbenicima iz drugog analiziranog razdoblja zagonetke se javljaju u popratnim sadržajima književnih tekstova, odnosno u metodičkom instrumentariju za produbljivanje i razumijevanje teksta ili u metodičkom instrumentariju kojim se učenik potiče na samostalni istraživački i stvaralački rad. Također se u oba razdoblja učenici potiču na kreativnost i stvaralaštvo zadacima koji im predlažu da napišu zagonetku, nacrtaju zagonetku, čitaju zagonetke, pronađu u knjižnici knjige sa zagonetkama, istraže zagonetke u obitelji i sl.

UČENIK I ZAGONETKA

Učenici dolaze u školu s poznavanjem zagonetki, bilo iz predškolskih ustanova bilo iz obiteljskog okružja. Zagonetke skrivanjem značenja te postupkom otkrivanja nose igrivost i vedrinu koju učenici vole. Humor i smijeh⁶ poželjni su u našim školama, potiču mentalne procese, kognitivne procese i emocije. „Kognitivni procesi aktiviraju jedinstveni osjećajni odgovor, koji se zove vedrinom“ (Zergollern-Miletić, 2021: 92). U istraživanim udžbenicima, i to u oba razdoblja, najčešći zadatak za samostalni rad je stvaranje, pisanje vlastite zagonetke te je taj zadatak odabran za pilot-istraživanje. U suradnji s učiteljicama provedeno je istraživanje u četvrtim razredima osnovne škole da bi se provjerila recepcija i razumijevanje zagonetke kao književne vrste kroz osobno stvaralaštvo. Prema kurikulumu učenici su upoznali osnovne značajke zagonetke.

Istraživanje je provedeno u Osnovnoj školi Jure Turića u Gospiću,⁷ u dva četvrta razreda. Učenici su s veseljem sudjelovali u traženju rješenja zagonetki. Nije ih obeshrabrivalo ako ne bi prepoznali odgovor, već bi ga i dalje nastavljali tražiti u vedrom raspoloženju. Nakon zagonetanja i odgonetanja učenici su dobili zadatak da na školskom satu napišu zagonetku. Sudjelovala su 33 učenika koja su napisala ukupno 101 zagonetku. Najviše napisanih po učeniku je sedam, a 18 je učenika napisalo po jednu zagonetku. Ima zagonetki pisanih u stihu. Učenici su u zagonetkama tematizirali biljni i životinjski svijet, predmetnu stvarnost i pojave. Očekivano imamo basne o mačkama, psima, lavovima, žirafama, ali i o ljenjivcu, o predmetima koji okružuju učenika, pa nalazimo basnu o kamenu, prikolici, motiki, mobitelu, o suncu, nebu, vjetru... Prijateljstvo, osmijeh i škola također su teme pa nalazimo jednu basnu koja tematizira Liku kao primjer zavičajnosti. Donosimo je ne sudeći o njezinoj uspjelosti, već pokazujući stereotipe koji su prisutni već kod mladih osnovaca: *Ona je lik, Što ima urlik. / Kakav to točno? / To bura puše s Velebita / gdje snijega ima 2,3 kata*. Učenici su pisali i zagonetke koje ne pripadaju okruženju u kojem žive. Takva je zagonetka o sidru. Javile su se i zagonetke s pomalo neobičnom temom, a odgovor prepoznaje uglavnom autor, primjerice zagonetka kojoj je odgovor *struja: Kad je nema, ljudi se žale, a kad je ima ljudi je se boje*. Nerijetko odgovor nije jednoznačan za čitatelja iako za autora

⁶ „Sa smijehom, smiješnim i humorom povezana je i igra, još jedan važan element čovjekova života. Smijeh, smiješno i humor kroz povijest se vezalo uz ugodu, nešto lijepo i dobro, ali i uz zlo i zlobno“ (Zergollern-Miletić, 2021: 144).

⁷ Istraživanje je provedeno uz suradnju učiteljica Marice Jovanović i Ljubice Ilievke Radošević.

zagonetke jest: *Kisela sam i žuta, ponekad i ljuta, ne pijem se svakog dana. Zovem se... (limunada)*. Očekivano, pojedine zagonetke nastajale su pod utjecajem poznatih narodnih zagonetki: *Što ima četiri noge a ne može hodati?* Susrećemo se s postupkom preuzimanja o kojem je pisala Zdenka Gudelj-Velaga (1990) kao o nepoželjnom odstupanju od stvaralačke uporabe jezika. Gudelj-Velaga razlikuje planirana preuzimanja i neplanirana preuzimanja. Mislimo da je ovdje riječ o neplaniranom preuzimanju, gdje učenik prihvaća tekst kao svoj jer ga duboko i iskreno proživljava. Dakle, nije riječ o svjesnom pokušaju dodvoravanja i prepisivanja. Pojedine su učeničke zagonetke narativnog, opisnog oblika i opširne, što inače nije njihovaznačajka. Jedan učenički zapis ima deset redova i zapravo je kraći sastav. Sve zagonetke su značajske, u obliku pitanja, odnosno nema zagonetke s naslovom, što bi značilo da je odgovor prije pitanja. Pitanje je prisutno u učeničkim zagonetkama u obliku: *Što sam ja? / Što je to? / Tko sam ja? / Pogodi tko sam?* Javlja se i struktura s prostorom za odgovor tipa *Ja sam...* po uzorku koji često nalazimo u učeničkim udžbenicima. Učenici su prepoznali dvodijelnu strukturu zagonetke. Za dvije zagonetke možemo utvrditi da to nisu po obliku i sadržaju. Učenici su uspjeli manje ili više kreativno napisati zagonetku. Ako učeničko stvaralaštvo promatramo kao sve što je iznad svakodnevnice uporabe jezika, izdvajamo nekoliko kreativnih zagonetki:

Šesti sam po redu, uživaju svi u mom pogledu, livade ukrašavam, zovem se...
(lipanj)

Lagan kao pero / Velik kao div i / ptice putuju s njim. / Što je to? (oblak)

Zrakom leti, nije ptica, gorivo mu poslastica. (avion)

Ako ga pustiš, otići će, ako se probuši, doći će. (balon)

Na nebu sam / oblak nisam / šarene boje na sebi imam / kad kiša padne pa sunce svane / ja pojavim se. Ja sam.... (duga)

Kroz prozor se vidi / svjetlost pokazuje. (sunce)

Na zidu visi bez čavla. (paučina)

Visoka sam kad sam mlada, a niska kad sam stara. Što sam ja? (svijeća)

Kosu vije / fen nije / svijetom luta / na prozore lupa. (vjetar)

Sva ga djeca vole, zrakom leti, sa svojih devet prijatelja poklone dijeli. (Djed Božičnjak)

Razvidno je da su učenici sposobni kreativno i stvaralački pisati zagonetku te da su usvojili osnovne značajke zagonetke kao književnog oblika.

ZAKLJUČAK

Zagonetka je prisutna u kulturama svijeta, ona pokazuje ljudsku kreativnost, traži mudrost, a u isto je vrijeme zabavna. Vole je djeca i odrasli, nalazimo je u usmenom i autorskom literarnom diskursu. Ona je zgusnuti, složeni, najčešće kratki tekst. Stoga nije čudno što zagonetku nalazimo u udžbenicima i danas kao i u prošlim vremenima kad udžbenici postaju sastavni dio školske prakse nakon uvođenja školskih programa u 19. stoljeću. Nalazimo zagonetke već u početnicama koje su danas, kao i u prošlim stoljećima, prvi susret sa školskom knjigom te uglavnom i sa školom. Metodički instrumentarij u udžbenicima prošlih razdoblja nije prisutan pa ga tako ne nalazimo ni uz primjere iz starih početnica. Navedeni su primjeri iz početnica jer je uvriježeno mišljenje da su zagonetke teške za mlade osnove, a primjeri pokazuju da su od početaka školskog sustava bile prisutne u procesima opismenjavanja.

Analiza odabranih udžbenika u dva razdoblja pokazala je kontinuitet zagonetki u njima. Nalazimo autorske i narodne zagonetke, pisane u stihu i prozi. Velik dio zagonetki predstavlja sadržaj metodičkog instrumentarija bilo uz učenje slova bilo uz književne i jezične sadržaje. Prevladava uporaba zagonetki kao sredstvo za motivaciju te zagonetki kao sadržaj zadataka za samostalni i stvaralački rad učenika ili kao zabavni sadržaj. Samo u dva udžbenika nalazimo pristup zagonetkama kao književnoumjetničkom sadržaju. Analiza je pokazala da se zagonetka može aktualizirati u svim etapama nastavnog sata, ali da je opravdano da bude i nastavna tema. Škreb i Stamać (1998) navode za zagonetke da kod osobe bude znatiželju, utječu na poboljšanje apstraktnog viđenja stvari, poboljšavaju zapažanje pa su kao takve upravo kompozicijski i jezično tome prilagođene. Slično piše i Kekez: „Funkcijski, pak, zagonetke osvježuju duh, bude znatiželju, razvijaju sposobnost apstraktnog mišljenja, dosjetljivosti, moći zapažanja pa su jezik i kompozicija tomu prilagođeni“ (1996: 215). Zagonetka je učenicima zabavna, s veseljem sudjeluju u traženju odgovora, ali i njezinu pisanju. Već su autori udžbenika uočili metodičku opravdanost učeničkog pisanja zagonetki što je pokazano pilot-istraživanjem pisanja zagonetki i navođenja primjera učenikovih radova. Svakako bi bilo poželjno da su zagonetke zastupljene u većem broju, raznolikim izborom, te da se uključi književnoteorijski pristup.

LITERATURA I IZVORI

LITERATURA

- BAF, F. i ŠARSON, R. (1931). *Metodika čitanja i pisanja prema Baf-Šarsonovoj početnici*. Zagreb: Jugoslavenska štampa.
- BALERIN-MONOPOLI, N. (1906). *Razni didaktički postupci za tumačenje poslovice i zagonetka*. Dubrovnik.
- BONIFAČIĆ ROŽIN, N. (ur.) (1963). *Narodne drame, poslovice i zagonetke, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 27*. Zagreb: Zora i Matica hrvatska.
- BOUŠA, D. (2009). *Priručnik za interpretaciju književnog djela*. Zagreb: Školska knjiga.
- GUDELJ-VELAGA, Z. (1990). *Nastava stvaralačke pismenosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- JAMBREC, O. (2014). *U svijetu pojmova*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- JOLLES, A. (2000). *Jednostavni oblici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KEKEZ, J. (1996). *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije NN 10/2019 (29. siječnja 2019.) *Narodne novine* (pristupljeno 23. kolovoza 2022.). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2019_01_10_215.html
- MUSA, Š., ŠUŠIĆ, M. i TOKIĆ, M. (2015). *Uvod u metodiku, interpretaciju i recepciju književnosti*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Nastavni plan i program za osnovnu školu. (2006.). Zagreb: Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa.
- ROSANDIĆ, D. (1986). *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- SOLAR, M. (1984). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- ŠANTEK, M. (2004). *U carstvu zagonetaka*. Hercegtisak: Split; Hercegtisak: Široki Brijeg.
- ŠKREB, Z. i STAMAĆ, A. (1998). *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Zagreb: Nakladni Zavod Globus.
- UŽAREVIĆ, J. (2012). *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput.
- Hrvatski jezični portal (lipanj 2006.) Znanje i Srce (pristupljeno 23. kolovoza 2022.). (<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>)
- ZERGOLLERN-MILETIĆ, L. (2021). *Humor, smijeh, misao, jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

IZVORI

- BUDINSKI, V., DIKOVIĆ, M., IVANČIĆ, G., SMOLČIĆ, I. i sur. (2009). *P kao početnica – početnica za prvi razred osnovne škole 1. dio / 2. dio*. Zagreb: Profil.
- BUDINSKI, V., FRANJČEC, K., LUKAS, I. i sur. (2010). *Od slova do snova 2 – čitanka za drugi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- BUDINSKI, V., FRANJČEC, K., LUKAS, I. i sur. (2010). *Od slova do snova 3 – čitanka za treći razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- BUDINSKI, V., FRANJČEC, K., LUKAS, I. i sur. (2009). *Od slova do snova 4 – čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- CVITAN, V. (1948). *Početnica i čitanka za 1. razred*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- CVITAN, V. (1954). *Početnica i čitanka za 1. razred*. Zagreb: Školska knjiga.
- CVITAN, V. (1967). *Sunce na prozorčiću*. Zagreb: Školska knjiga.
- MODEC, Lj. (1877). *Početnica za obće pučke škole*. Zagreb.
- MODEC, Lj. (1883). *Početnica za obće pučke škole*. NK: Zagreb.
- PAVLIČEVIĆ-FRANIĆ, D., VELIČKI, V., ALADROVIĆ SLOVAČEK, K. i DOMIŠLJANOVIĆ, V. (2021). *Čitam i pišem 1, hrvatska početnica*. Alfa: Zagreb.
- PAVLIČEVIĆ-FRANIĆ, D., VELIČKI, V., ALADROVIĆ SLOVAČEK, K. i DOMIŠLJANOVIĆ, V. (2021). *Čitam i pišem 1, hrvatska čitančica*. Alfa: Zagreb.
- PAVLIČEVIĆ-FRANIĆ, D., VELIČKI, V., ALADROVIĆ SLOVAČEK, K. i DOMIŠLJANOVIĆ, V. (2021). *Čitam i pišem 2, radni udžbenici*. Alfa: Zagreb.
- ŠPOLJAR, Z. (1933). *Početnica za prvi razred osnovnih škola*. Zagreb.
- VAJNAHT, E. (1981). *Dobro jutro 1, 2 i 3, početnica za prvi razred*. Zagreb: Školska knjiga.
- TURZA-BOGDAN, T., POSPIŠ, S. i VELIČKI, V. (2021). *Čitam i pišem 2. Čitanka*. Alfa: Zagreb.
- TURZA-BOGDAN, T., POSPIŠ, S. i VELIČKI, V. (2021). *Čitam i pišem 3. Čitanka*. Alfa: Zagreb.
- TURZA-BOGDAN, T. i POSPIŠ, S. (2021). *Čitam i pišem 4, čitanka*. Alfa: Zagreb.

RIDDLES IN TEXTBOOKS AND IN CLASS

SUMMARY

The paper deals with the literary form of riddles as a mandatory program and teaching content according to the curriculum of 2019. It is based on the literary-theoretical determination of the riddle. An analysis of textbooks for teaching literature in the first four grades of primary school was made with regard to the representation of the riddle and also an analysis of methodical instrumentation were performed. Time continuity has also been established with regard to the presence of the riddle in teaching as well as in the methodical approach to riddles. The analysis showed the justification of the riddle in the textbooks, but also the modesty of the methodical instrumentation accompanying it. The methodical approach as the end outcome records the creation of a riddle, which was verified by a pilot research which was presented in the paper and demonstrated the readiness of the pupils to create a riddle.

KEYWORDS:

riddle, textbook, Croatian language, class, pupil

